

О.М. Приходнюк,
Г.Л. Євдокимов, Н.М. Данилко

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНЕ
ПОХОВАННЯ КОЧОВИКА
ІЗ с. СУХАНОВЕ НА ХЕРСОНЩИНІ

Статтю присвячено публікації і науковій інтерпретації поховального комплексу с. Суханове Бериславського р-ну Херсонської обл.

В археологічному сезоні 1990 р. Краснознаменська експедиція Інституту археології НАН України досліджувала курганну групу із 9 насипів, що займали високе плато на правому березі Дніпра. Кургани знаходились за 500 м на південь від с. Суханове Бериславського р-ну Херсонської обл. Ранньосередньовічне впускне поховання № 2 було виявлено в кургані № 8. То був невеликий, сильно розораний насип заввишки 0,9 м та діаметром 20 м (рис. 1, 1). Його насипали у скіфський час над похованням № 1.

Поховання № 2 знаходилось у центрі кургану. Його було здійснено в ґрунтовій могилі з підбоям. Вхідна яма завглибшки 0,85 м мала прямокутні обриси розміром 1,75 × 0,75 м. Її було орієнтовано за довгою віссю з півночі на південь. Уздовж західного її боку було споруджено підбій завдовжки 1,7 м та завширшки 0,55 м. Дно підбою знаходилось на глибині 0,95 м від вершини кургану.

Кістяк дорослої людини лежав випростано на спині головою на північ, обличчям на захід, руки витягнуто вздовж тулуба (рис. 1, 2). Під час розчистки кістяка черепа було виявлено по одній золотій круглій розетці з перегородчастою інкрустацією. За лівим плечем була бронзова дротяна скоба, з правого боку тазової кістки — бронзова пряжка, а з лівого — золота прикраса зі вставками. Поряд з лівим передпліччям та на тазі було виявлено невиразні уламки залізного предмета та амфорні уламки (рис. 1, 2).

Дві круглі золоті розетки діаметром по 2,8 см виготовлено за складною технологією. Їх основу складали мідні платівки, лицьовий бік яких було обтягнуто листовим золотом. До зворотного боку такої заготовки, краї золотих платівок якої загинались, щоб надати виробові випуклості, було припаяно срібний тонкий диск завтовшки 0,1 см і діаметром 2,8 см. На лицьовому боці, за зовнішнім овалом прикрас, було щільно припаяно два ряди золотої зерні, поділені золотим пружком, загальна ширина яких становить 0,8 см.

Центр розетки діаметром 2 см розділено на чотири сектори дугоподібними дротинами, чотирикутними в перетині. В утворенні дротинами гнізда ромбоподібної фігури в центрі розетки було закріплено скляні сині вставки з райдужними розводами синьо-зеленого кольору. Для щільного закріплення скляних вставок дротини-перетинки було розплющено (рис. 2, 2, 5).

Менш вишукано оздоблені та простіші за технологією виготовлення прикраси були в похованнях гуїнської доби з Мелітополя Запорізької обл.¹; Зеленокумська в Ставропольському краї²; с. Марфівка поблизу Керчі в Криму³; с. Червоноармійське (ур. Кубей) Одеської обл.⁴.

Основу тричастинкової прикраси (завдовжки 7,2 см) вирізано із золотої платівки у формі трьох овалів, розташованих на одній лінії (рис. 2, 1, 4). Великий, середній, овал має розмір 3,2 × 2,8 см, а два менші, зовнішні, — по 2,0 × 2,8 см. За периметром кожного з овалів щільно напаяно круглі золоті зернини. У овалів, розміщених з боків, всередині кілець зерні напаяно гнізда з поставлених на рубець плоских золо-

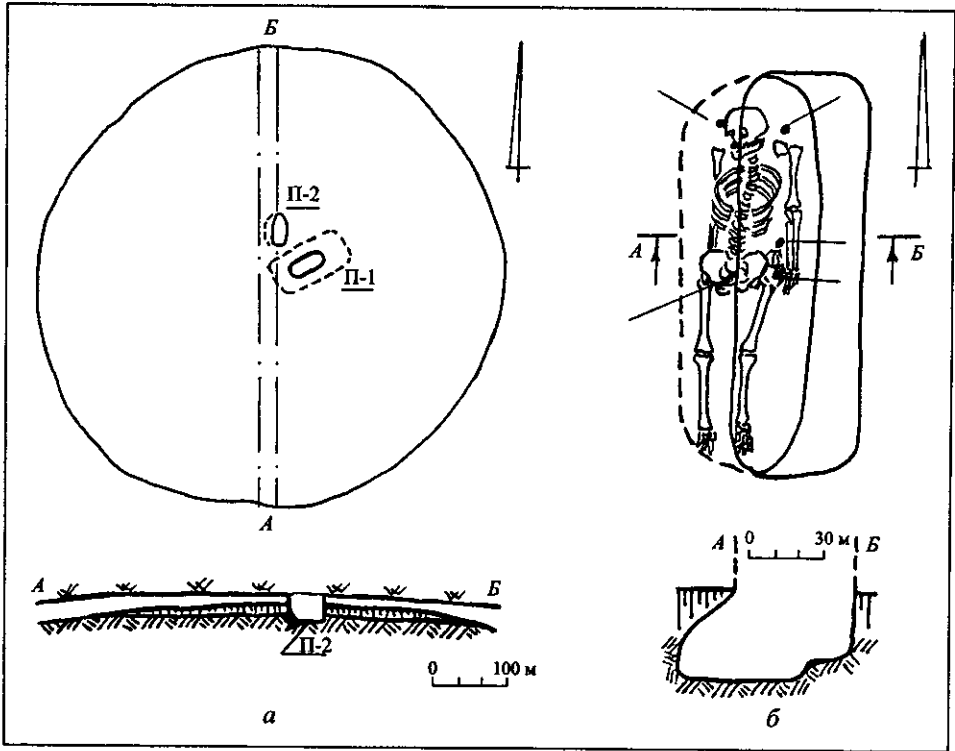

Рис. 1. Поховальний комплекс біля с. Суханове; курган № 8: а — загальний план і розріз; б — план і розріз поховання № 2

тих смужок. В ці гнізда вставлено шліфовані скельця перламутрового кольору з зеленими та темно-зеленими розводами.

Вишуканіше оформлено облямування центральної скляної вставки перламутрового кольору. Вставка розсіпалась під впливом часу, але її рештки збереглися місцями біля країв гнізда розміром $2,2 \times 1,5$ см, яке, як і в двох попередніх овалах, було утворене з поставленої на рубець тонкої золотої смужки. Гніздо облямовує золота зернь значно менших розмірів ніж та, що є за зовнішнім овалом виробу. Між цими двома рядами зерні напаяно золоту смужку у вигляді плетеної «кіски». До зворотного плескатого боку виробу припаяно дужку із срібної платівки завширшки 0,5 см. Овал дужки — 2,2 см (рис. 2, 1, 4).

Ця прикраса нагадує перстень, який за овалами міг розміщуватися на трьох середніх пальцях руки.

Простіші за оздобленням тричастинкові вироби знайдено в Північному Причорномор'ї на пам'ятках гунської доби. Зокрема, їх виявлено в с. Капулівка Дніпропетровської обл.⁵ у могилі № 8, с. Новогригорівка Запорізької обл.⁶, в с. Нова Маячка Херсонської обл.⁷, поблизу радгоспу ім. Калініна в Криму⁸.

Бронзова керамічна тричасна пряжка розміром $5,5 \times 3,0$ см належить до суцільнолитих з широкою фігурною рамкою чотирикутних обрисів та геральдичним, заокругленим на кінці щитком. У верхній частині щитка є хрестоподібний отвір. Нижче отвору розміщені прорізи, що надають щитку вигляду людського обличчя. На зворотному боці є три виступи з боковими отворами, за допомогою яких пряжка прикріплювалася до ремня (рис. 2, 3, 6).

На наших територіях такі пряжки відомі в похованнях післягунського часу. Їх знайдено на Запоріжжі в кургані із Великого Токмака⁹, у Криму в могильниках з Суук-Су¹⁰, на схилах «Сахарної голівки»¹¹ та Чуфут-Кале¹², у Скалистому¹³, Керчі¹⁴.

Бронзову петельку на ніжці завдовжки 3,3 см виготовлено з напівкруглої в перетині дротини, яку було зігнуто посередині, де утворився отвір діаметром 0,4 см. Кінці щільно припасованих дротин відігнуто назовні (рис. 2, 7). Подібні петельки на довгих ніжках було припаяно до металевих гудзиків, що входили до складу Мартинівського скарбу з Поросся¹⁵.

Культурно-стилістична інтерпретація вищеописаних речей не викликає великих труднощів. Немає сумнівів, що золоті прикраси, оздоблені вставками із скла, належать до виробів поліхромного стилю, спільним для якого є геометрична орнаментика з кольоровими вставками із скла чи напівдорогоцінного каміння. Разом з тим виробам поліхромного художнього стилю, навіть тим кільком із с. Суханове, притаманні певні технологічні та декоративні особливості. Персеподібну прикрасу виготовлено технікою інкрустації із вставок кабошноподібного скла в напаяні гнізда. Вставки були на золотому тлі, додатково оздобленому зерню, гладенькими та плетеними поясками та ін.

На круглих прикрасах із с. Суханове золоте тло відсутнє. Практично вся лицьова поверхня виробів вкрита скляними вставками, які складають одну площину з напаяними перегородками, що створюють самостійний візерунок.

Дискусійним залишається питання щодо витоків поліхромного художнього стилю, який сформувався в ювелірному мистецтві наприкінці IV—V ст. н. е. Ще у XIX ст. французький вчений де Бай висловив думку, що такі прикраси в Європу принесли готи, які прийшли із Скандинавії ¹⁶.

Е. Штерн, заперечуючи цей погляд, припускав, що готи не могли мати таке високорозвинуте мистецтво, витoki якого він вбачав у традиціях боспорських майстерень ¹⁷. Північнопричорноморське походження прикрас поліхромного стилю на території Угорщини і Німеччини визнавав Фегтіх ¹⁸. Деякі дослідники поширення поліхромного стилю в Європі пов'язують з появою тут гуннів ¹⁹. Л.А. Мацулевич і К.М. Скалон такий художній стиль відносили до сармато-аланського, а центром виробництва поліхромних прикрас уважали Боспор ²⁰. Вернер у поліхромних виробах вбачав художні традиції боспорських майстрів римської доби, а їх появу на Заході пов'язував з переселеннями туди гуннів, сарматів і аланів ²¹.

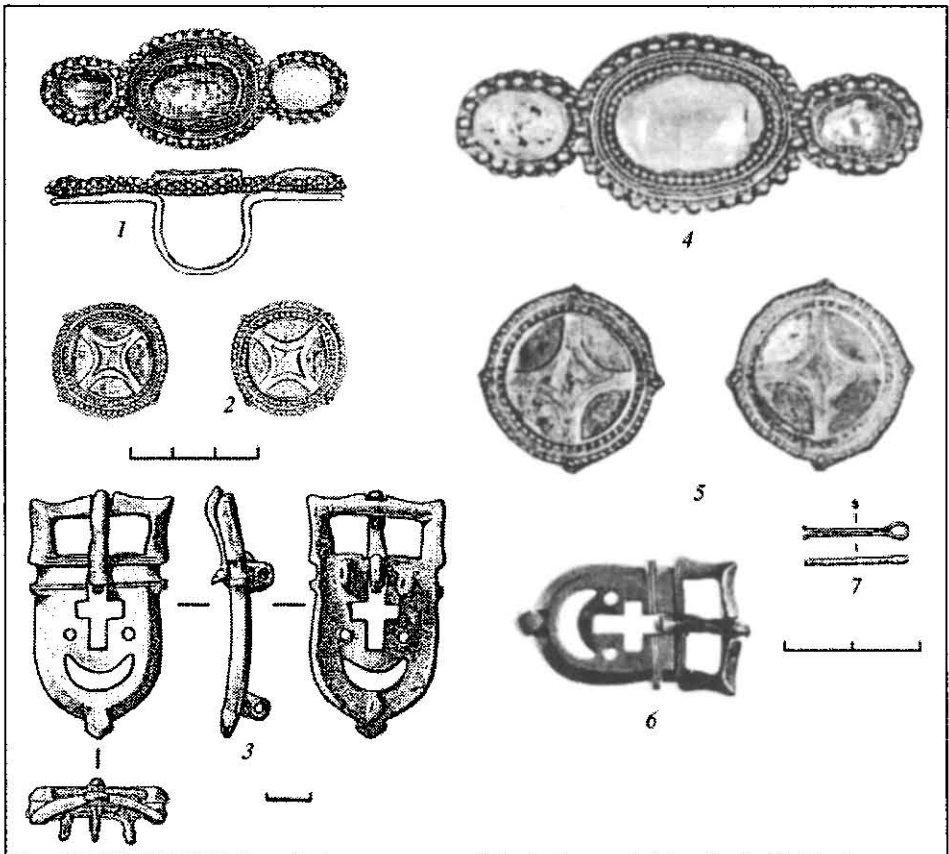

Рис. 2. Знахідки з поховання № 2 кургану № 8 із с. Суханове: 1, 4 — золотий перстень; 2, 5 — золоті підвіски; 3, 6 — бронзова пряжка; 7 — бронзова петелька

Аналізуючи речі поліхромного стилю, І.П. Засецька вбачає стилістичні відмінності в їх оздобленні. Згідно з її класифікацією, такі вироби поділено на 6 груп, що різняться за стилістичними та технологічними ознаками, часом використання та територією поширення²². Перша група, до якої належать і перснеподібна прикраса із с. Суханове, характеризується інкрустаціями із обробленого каміння чи скла. Декор доповнений зерню, крученими, плетеними та гладенькими дротинами. Друга стилістична група дуже близька до першої, але в ній відсутній декор із зерні, часто трапляються спіральні та S-подібні дротяні накладки, кільця тощо. До третьої групи належать вироби із вставками каміння, які доповнені штампованим орнаментом у вигляді «мотузочка», «кіски» та ін. Четвертій групі притаманні прикраси з суцільною перегородчастою інкрустацією, на поверхні яких відсутній накладний орнамент. Деякі вироби (як підвіски з с. Суханове) по зовнішньому краю облямовані імітацією зерні чи рубчастого дроту. Орнаментальний ефект створюють геометричні рисунки перегоронок, внутрішній простір між якими заповнений добре підігнаними до них вставками сплющеного каміння чи скла. П'яту групу прикрас також виконано в техніці перегородчастих інкрустацій, але за перегородки часто слугують не прямі, а хвилясті пружки. До шостої групи прикрас віднесено фібули, декор яких об'єднував вставки каміння в напаяних гніздах та перегородах. Стилiстичні відмінності в оздобленні згаданих речей вказують на їх різне етнокультурне походження та на наявність кількох центрів їх виробництва²³. І.П. Засецька визнає, що ювелірні вироби першої стилістичної групи, до яких належить перснеподібна прикраса із с. Суханове, найімовірніше виготовляли майстри Боспору, про що свідчать технічні та орнаментальні особливості, витоки яких простежуються в попередньому ювелірному мистецтві римської доби²⁴.

А.К. Амброз наголошував, що на Боспорі, який був одним з основних центрів з виготовлення поліхромних речей, оздобу з перегородчастими інкрустаціями з'являються раптово, у стилістично довершеному вигляді²⁵. Виходячи з цього, І.П. Засецька стверджує, що техніка перегородчастих інкрустацій ніколи не була характерною для Боспору, але з найдавніших часів відома на Сході. Тому дослідниця дійшла висновку щодо імпортного характеру поширення таких виробів. Мабуть, на формування поліхромного художнього стилю впливали не лише кочові народи, а й осілі, зокрема готи, яким могли належати інкрустовані фібули²⁶.

Оскільки прикраси першої та четвертої груп поліхромного стилю мають дуже близький ареал, осередком якого є Крим та Північне Причорномор'я, це може вказувати на єдиний центр їх виготовлення, яким міг бути Боспор з його давніми ювелірними традиціями у виготовленні поліхромних прикрас, а сам гунський стиль сформувався під впливом смаків кочової знаті.

З питань хронології комплексів, яким притаманні речі поліхромного стилю, серед дослідників не було суттєвих розбіжностей. Появу згаданих виробів у європейських степах та за їх межами пов'язують з утвердженням міжплемінного гунського союзу наприкінці IV — першій половині V ст. н. е. в степах Північного Причорномор'я. З погляду більшості вчених, речі поліхромного стилю, як загалом і вся культура гунів, відрізняються від ранніших пізньосарматських (III—IV ст. н. е.) та наступних (VI—VII ст. н. е.), культурних спільностей²⁷. Детальне вивчення речей поліхромного художнього стилю привело І.П. Засецьку до переконання, що перші чотири групи таких прикрас були синхронними і належать до доби утвердження і панування гунів у Північному Причорномор'ї, де був центр їх поширення з кінця IV ст. н. е. до першої половини V ст. н. е. Вироби п'ятої і шостої груп набули поширення в основному на Заході, де вони датуються другою половиною V—VI ст. н. е.²⁸

За наведеною класифікацією поліхромні прикраси із с. Суханове належать до першої і четвертої стилістичних груп, а тому можна було б датувати це поховання кінцем IV — першою половиною V ст. н. е. Втім на заваді такому визначенню хронології ранньосередньовічного поховання із с. Суханове стає бронзова, ливарської роботи пряжка, знайдена в цьому закритому поховальному комплексі. Такі пряжки належать до типу «Суцїдава», основним ареалом яких є Подунав'я, де вони часто трапляються в процесі розкопок візантійських фортець, що загинули наприкінці VI—на початку VII ст. н. е.²⁹. Проте в Подунав'ї означені пряжки використовували до середини VI ст. н. е.³⁰

На наших теренах, у Північному Причорномор'ї та в Криму, пряжки типу «Суцїдава» набули поширення в першій половині VII ст. н. е.³¹. Зважаючи на співіснування в закритому могильному комплексі речей поліхромного художнього стилю та пряжки типу «Суцїдава», можна дійти однозначного висновку, що в степових районах України прикраси поліхромного стилю у кочовиків були в ужитку й у VII ст. Однак слід

визнати, що найбільшого поширення вони там набули за часів панування гуннів. Це є вагомим аргументом на користь думки А.К. Амброза, що такі прикраси використовували не лише наприкінці IV—V ст.³²

Не легко визначається етнічна належність небіжчика з впускного поховання із с. Суханове. Пов'язане це з тим, що в степах Північного Причорномор'я на початковій стадії доби раннього середньовіччя була дуже складна етнокультурна ситуація, яку зумовили корінні етнічні та політичні зміни, що мали місце на півдні України в V—VII ст. На зламі IV—V ст. з появою там гуннів сталися якісні зміни в історії тогочасного суспільства степовиків. Сармати зазнали краху під ударами багатоетнічного гунського союзу племен, до складу якого входили різні тюркомовні народи з притаманними їм рисами в матеріальній культурі. Якщо за сарматів у степах Причорномор'я поховання кочовиків представлені виключно інгумаціями, то в наступну, гунську, добу поховальна обрядовість стає різноманітнішою. Серед поховань є впускні в підійнятих могилах, влаштованих в більш ранніх насипах, та безкурганні інгумації. Часто небіжчика супроводжує кінь чи його частини. Новою, не типовою для попереднього сарматського часу ознакою обрядовості кочовиків стають поховання з рештками тіл, спалених на стороні, та розміщення кальцинованих кісток під кам'яними викладками чи під курганными насипами. Є й менш значні відмінності в обрядовості степового населення гунської доби. Все це засвідчує етнічну строкатість степової людності. Разом з тим культура гунської доби увібрала в себе і деякі сарматські риси. Зокрема, це стосується ліпленої від руки кераміки, що зрідка трапляється в похованнях гунського часу.

У степах Північного Причорномор'я в ті часи найчисленнішими і найвпливовішими були акацири, які входили до гунського союзу. Підрозділами гунів у Криму були альціаґіри. З розпадом союзу Аттіли першість у східноєвропейських степах посіли маловідомі гуно-болгари. Нащадками гунів там стали утігури та кутригури, але вони швидко зійшли з історичної арени, обезкровлені міжусобними війнами за першість у приазовських степах. Перманентні війни, часта зміна лідерства серед племен післягунської доби призвели до зменшення степової людності. Східноєвропейські степи перетворилися на зону, через яку без перешкод рухалися на Захід численні тюркські та угорські племена, серед них були й авари, які довго не затрималися в Причорномор'ї, подавшись далеко далі на середній Дунай, у Паннонію. Так продовжувалося аж до утворення Великої Болгарії Куврата на початку VII ст., до складу якої увійшли всі кочові орди Приазов'я та Причорномор'я. То були тюркські племена, першість серед яких посіли протоболгари, які потрапили в наші степи разом з гунами, осівши в західній частині східноєвропейських степів.

Саме до того часу, доби Куврата, належить поховання із с. Суханове. Найімовірніше, що його слід уважати протоболгарським. Небіжчик був нащадком тих гуноболгар, які утвердилися в Причорномор'ї на початку гунської експансії в Європу.

Багатий супроводжувальний інвентар вказує на високий соціальний статус небіжчика із поховання у с. Суханове.

¹ *Засецкая И.П.* Культура кочевников южнорусских степей в гунскую эпоху (конец IV—V вв.) — СПб., 1994. — Табл. 7, 2; *Уанкович Б.* Подунавски део области Аквиса (у VI и почетком VII века). — Београд, 1981. — 5.

² *Засецкая И.П.* Там же. — Табл. 13, 4; 5.

³ *Там же.* — Табл. 24, 3.

⁴ *Там же.* — Табл. 47, 12.

⁵ *Там же.* Табл. 6, 43.

⁶ *Там же.* — Табл. 4, 1, 2.

⁷ *Там же.* — Табл. 10, 2.

⁸ *Там же.* — Табл. 22, 9.

⁹ *Смирнов К.Ф.* Кургани біля м. Великого Токмака // АП АН УРСР. — 1960. — VIII. — Рис. 128.

¹⁰ *Репников Н.И.* Некоторые могильники области крымских готов // ЗООИД. — 1907. — XXVII. — Табл. XV, 5.

¹¹ *Борисова В.В.* Могильник у высоты «Сахарная головка» // Херсонес. сборник. — 1959. — Вып. 5. — Табл. IV, 4.

¹² *Ковалевская В.Б.* Поясные наборы Евразии IV—V вв. Пряжки // САИ. — 1979. — Вып. Е1-2. — Табл. XXI, 13.

¹³ *Айбабин А.И.* Этническая принадлежность могильников Крыма. — Киев, 1987. — Рис. 6, 6.

¹⁴ Айбабин А.И. Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени // МАИЭТ. — 1990. — Вып. 1. — Рис. 40, 15, 16.

¹⁵ Приходнюк О.М., Шовкопляс А.М., Ольговский С.Я., Струина Т.А. Мартыновский клад // МАИЭТ. — 1991. — Вып. 2. — Рис. 5, 14, 16, 17.

¹⁶ Boye J. La bijouterie des Goths en Russie // Memoires de la Societe nationale des Antiquaires de France. — Paris, 1892. — L1. — P. 1—16.

¹⁷ Штерн Э. К вопросу о происхождении «готского стиля» ювелирного искусства // ЗООИД. — 1897. — Т. XX. — С. 1—15.

¹⁸ Fettish N. Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst // AN. — Budapest, 1951. — XXXI. — S. 186.

¹⁹ Гольмстен В.В. Археологические памятники Самарской губернии // Тр. Рос. ассоциации н.-и. ин-тов обществ. наук. — М., 1925. — Т. IV. — С. 125—137; Alföldi A. Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung // ААН. — 1932. — Bd 9. — S. 12—64; Берштан А.Н. Очерки истории гуннов. — Л., 1951. — С. 223—229; Дероко А., Pajoiruh С. Откопанне Царичина Града 1947 // Старинар. — Београд, 1950.

²⁰ Мацулевич Л.А. Погребение варварского князя в Восточной Европе. // ИГАИМК. — 1934. — Вып. 2; Скалон К.М. Изображение дракона в искусстве IV—V вв. н. э. // СГЭ. — 1962. — Вып. 22. — С. 40—43.

²¹ Werner I. Beitrage zur Archäologie des Attila Reiches // Bauer. Acad. d. Wissenschaften Philol.-hist. Klasse. — 1956. — N.F. 38A. — S. 62—64.

²² Засецкая И.П. Классификация полихромных изделий гуннской эпохи по стилистическим данным // Древности эпохи переселения народов V—VIII веков. — М., 1982. — С. 16—22; Засецкая И.П. Культура кочевников.... — С. 69—74.

²³ Засецкая И.П. Культура кочевников.... — С. 69.

²⁴ Там же. — С. 75.

²⁵ Амброз А.К. Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы // СА. — 1971. — № 2. — С. 102—103.

²⁶ Засецкая И.П. Культура кочевников.... — С. 73—74.

²⁷ Засецкая И.П. О хронологии погребений «эпохи переселения народов» Нижнего Поволжья // СА. — 1968. — № 2. — С. 52—62; Засецкая И.П. О роли гуннов в формировании культуры южнорусских степей конца IV—V века нашей эры // АСГЭ. — 1977. — Вып. 18. — С. 92—100.

²⁸ Засецкая И.П. Культура кочевников.... — С. 26.

²⁹ Дероко А., Pajoiruh С. Откопанне Царичина Града 1947 // Старинар. — Београд, 1950. — Т. I. — Рис. 35; Werner J. Byzantinische Gürtelschnallen des 6 und 7 jahrhundert aus der Sammlung Diergardt. — Köln: Kölner jahrbuch für ver- und Frühgeschichte. — 1955. — I. — S. 39. — Tabl. VIII, 6, 7, 9—11; Rusu M. The prefuneral cemetery of Noslac (VI—VII centuries) // Dacia. — 1962. — N. S. VI. — P. 279. — Fig. 2, 35; Petre A. Sapaturile de la Piatra Frecatei // Materiale si cercetari arheologice. — Bucuresti, 1962. — VIII. — Fig. 16, 1; Амброз А.К. Указ. соч. — С. 118. — Рис. 5.

³⁰ Јанковић Б. Подунавски део области Аксиса (у VI и почетком VII века). — Београд, 1981. — Т. 5. — С. 194. — Табл. XVII, 1.

³¹ Айбабин А.И. Этническая принадлежность... — Рис. 2, 97.

³² Амброз А.К. Указ. соч. — С. 115—120.

Одержано 10.08.98

О.М. Приходнюк, Г.Л. Евдокимов, Н.М. Данилко

РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЕ ЗАХОРОНЕНИЕ КОЧЕВНИКА ИЗ с. СУХАНОВО НА ХЕРСОНЩИНЕ

В статье представлены новые материалы раннесредневекового комплекса из погребения № 2 кургана № 8 вблизи с. Суханово Бериславского р-на Херсонской обл., открытые Краснознаменной экспедицией ИА АН Украины в 1990 г. Охарактеризованы погребальный обряд и сопровождающий его погребальный инвентарь. На основании анализа комплекса золотых полихромных украшений, культурной и хронологической позиции погребение определено как протоболгарское VII в. н. э.

О.М. Prykhodnyuk, G.L. Evdokymov, N.M. Danylko

EARLY MEDIEVAL INTERMENT OF A NOMAD NEAR THE SUKHANOVE VILLAGE OF THE KHERSON REGION

The paper presents new materials from the early medieval complex. They were excavated from interment No.2 of burial mound No.8 near the Sukhanove village of the Beryslav district of the Kherson region by the Krasnoznamenenskaia expedition of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine in 1990. The burial rite and accompanied grave goods are characterized. On the basis of analysis of the complex of gold polychromatic adornments, the cultural and chronological position of the interment is determined as proto-Bulgarian (VII century AD).